

N. Szabó József

Svájc és a magyar kulturdiplomácia (1945-1948)

1. Svájc fontossága a magyarságkép formálásában

A magyar-német kulturális kapcsolatok kétpólusú*, más kultúrkörök vonatkozásában szinte kizáró jellegéből következett, hogy a két világháború között hivatalos magyar-svájci kulturális-tudományos kapcsolatok nem is igen voltak, a szellemi érintkezés a művészek-írók egyéni kezdeményezéseiből, professzorok előadásaiból, valamint diákok svájci egyetemi tanulmányaiból állott.

A háború kitörése után azonban felerősödtek a magyar-svájci kultúrkapcsolatok. A fasiszta befolyás ellensúlyozására szükségesnek mutatkozott a hivatalos művelődési együttműködés felvétele, illetőleg kiszélesítése Svájjal, amely érzelmileg az antifasiszta koalíció oldalán állt. Ebből a felismerésből kiindulva csatlakozott Magyarország 1939-ben a Genfben székelő Nemzetközi Oktatásügyi Intézethez, sőt a Vallás és Közoktatási Minisztérium a kapcsolatok állandósítása érdekében 1941-ben állandó megbízottat rendelt az intézet mellé.

Svájcnak kulturdiplomáciai fontossága mellett, az ország semlegességéből következő különleges helyzetével, valamint Magyarországnak az antifasiszta koalícióval folytatott titkos tárgyalásaiban betöltött fontos szerepével is magyarázható, hogy az alpesi állam a magyar politikában meghatározó fontosságra tett szert. Kulturális jelentőségén túl ezért politikai fontosságot kapott az a magyar kezdeményezés, amely 1943 tavaszán a neuchâteri és a baseli egyetemeken magyar lektorátus szervezéséhez vezetett. A kijelölt lektorok azonban a háborús események miatt nem foglalhatták el helyüket. 1943 nyarán a kultuskormányzat Magyar Tájékoztató Könyvtárat is felállított Genfben, amely 1944 tavaszáig működött, majd egy félév szünet után újból megkezdte tevékenységét. Ugyancsak Svájc sajátos szerepével magyarázható, hogy Magyarország 1944 januárjában képzőművészeti kiállítást rendezett Bernben és több más svájci városban.¹

Svájc szerepét az új demokratikus kormány és a tudós társadalom is felismerte, és meghatározó fontosságot tulajdonított a semleges országnak a nemzetközi elszigeteltségből való kitörésében és Magyarország jó hírének helyreállításában.

* A német kultúrához való viszony kifejtését „Magyar-osztrák kulturális és tudományos kapcsolatok a második világháború után (1945-1948)” c. cikkemben (Debreceni Szemle, 2009. 3-4. sz.) végeztem el.

1 Új Magyar Központi Levéltár /UMKL/-XIX-J-1-k. 1946-60740.

Svájc Magyarországgal kapcsolatos álláspontja pozitív volt, mert az elsők között, 1945. december 21-én létesített diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal. Nem véletlen, hogy az első ösztöndíjasok között három kutató is lehetőséget kapott Svájcban tudományos kutatásra. Svájc különösen a magyar irodalom megismertetésén keresztül válhatott a magyar kulturdiplomáciai célkitűzések célországává.

Hubay Miklós író 1945 novemberében elkészített genfi manifesztumtervezetében egyértelműen megfogalmazta: nem lehet, hogy a világ színe előtt néhány ostoba háborús bűnös reprezentálja egy nép erkölcsét, szellemi függetlenségét. Hubay úgy látta, hogy a Nyugat Magyarország számára nemcsak remény és program, hanem realitás is. A politikai elszigeteltségből viszont csak akkor van kitörési lehetőség, ha a korábbi politika emlékezete helyett Ady, Babits, József Attila és Bajcsy-Zsilinszky reprezentálja a magyarságot, ha a magyar irodalom kilép nyelvi elszigeteltségéből. Hubay Miklós ezért felszólítja a svájci magyarokat a magyar irodalom pártolására, és arra kéri őket, hogy segítsék elő a magyar írók műveinek nyugat-európai kiadását. Úgy látta, hogy hírünket a világban a leghitelesebben az írók tudják megadni. Senki nem tudhatja a nagyvilágban, mit produkált a magyar szellem, csak akkor, ha az emberiség közkincsévé tesszük a magyar irodalmat.²

A magyar irodalom már 1944-ben is teljesített kulturdiplomáciai küldetést. A genfi magyar diákok a magyarság presztízsének csökkenése idején, az ország német megszállása után, 1944 márciusától különböző francia nyelvű publikációkkal arra törekedtek, hogy a magyarságról többet tudjanak meg, mint egy-egy napi hír. Ezek az írók csak a magyarsággal szimpatizálókhoz jutottak el, de nem kerültek be a világirodalom és a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe. A háború után ezért arra törekedtek, hogy francia fordítású magyar műveket helyezzenek el különféle kiadóknál, és ezáltal azokat nemzetközileg publikussá tegyék. A svájci magyar fiatalok összefogtak minden erőt, hogy biztosítsák a magyar kultúra jelenlétét Nyugat-Európában és a nyugat-európai szellem jelenlétét Magyarországon. A magyar kultúra európai kisugárzása érdekében létrehozták a Magyar Írók Nyugat-Európai Kiadása nevű szervezetet Genf, Case postale 39-44 címmel.

A kezdeményezés fontosságával a svájci magyar származású szellemi elit és a magyar emigráció egyetértett, ezért támogatásban részesítette. A Magyar Írók Nyugat-Európai Kiadása patrónusai voltak: Kerényi Károly világhírű klasszika-filológia professzor, Verzár Frigyes nemzetközi rangú orvoskutató, valamint Ledermann László professzor. A kezdeményezés munkatársai között találjuk

2 Magyar Közlöny, 1945. 108. sz.; Magyarország történeti kronológiája IV. 1944-1970. Főszerkesztő: Benda Kálmán, Akadémiai Kiadó, 1980. p. 1025.

Balabán Pétert, Bertalan Imrét, Bolgár Ferencet, Ferenczy Viktort, Hámori Lászlót, Kosinszky Imrét, Sárffy Zoltánt, Sárossy Bélát valamint Vajda Szabolcsot.³

A nemzetközi elszigeteltség megszüntetése érdekében kezdeményezték a Magyar Írók Nyugat-Európai Kiadása Barátainak Társasága létrehozását. Úgy ítélték meg, hogy nagy szükség van azokra, akik Magyarország kelet-európai szerepének végre érvényt tudnak szerezni. Szükségesnek érezték azok megnyerését, akik segítik bekapcsolni Magyarországot a világkultúrába és az egyetemes humanizmus részévé teszik a magyarságot. A cél érdekében fontosnak látták azok megnyerését is, akik a magyar tehetség számára megszerzik a nyugati népek elismerését.

A Baráti Társaság felszólított minden Nyugat-Európába került magyart: itt a pillanat arra, hogy felismerje a hivatását és szentelje a következő hónapokat a magyar kultúra szolgálatára. Felhívja a nyugati emigránsokat, hogy csatlakozzanak a baráti körhöz és közöljék, mekkora összeggel tudják támogatni Magyarországot és Nyugat-Európa szellemi együttműködését.⁴

2. Irodalmunk és zenénk svájci jelenléte

A magyar irodalom és szellemi élet Svájcon keresztül történő nyugat-európai megismertetésére és a már jelentkező kiadói érdeklődés kielégítése érdekében szükségessé vált a francia és a svájci kiadók rendszeres informálása a magyar irodalom eredményeiről. A tájékoztatás érdekében tervbe vették a *Bulletin Bibliographique de Budapest* létrehozását, amely kéthavonként, sokszorosított formában a fordításra érdemes friss magyar könyveket ismerteti, kiemelve a külföldi olvasók számára érdekes motívumokat és mellékel egy-egy rövid szemelvényt fordításban.

A *Bulletin Bibliographique de Budapest* (BBB) minden számában helyet kívánt adni egy-egy klasszikus, a külföld elé még nem került magyar szerző ismertetésének. A tervzet szerint a BBB-ét rendszeresen megkapják a francia és svájci kiadók, irodalmi folyóiratok, valamint a jelentősebb színházak dramaturgjai. Az elképzelés szerint a *Bulletin* jelentősége abban van, hogy közvetlenül az irodalom kulcspozícióiban lévő személyek kezébe kerül, annak tanulmányozása az egyes kiadók üzleti érdekében áll és így figyelmet kelt a magyar irodalom iránt azokban a körökben, amelyek az élő irodalommal és a nyilvánossággal állandó kapcsolatban vannak.

1945 novemberében a *Bulletin Bibliographique de Budapest* első számának anyaga sokszorosításra készen állt. A BBB elsőnek József Attila válogatott verseit – 80 költeményt – kívánt kiadni Hubay Miklós és André Prudhommeaux fordításában. A tervzet szerint József Attila versei 1945 december elején Genf-

3 UMKL-XIX-I-1e. 1945-86.278

4 UMKL-XIX-I-1e. 1945-68.278

ben, a Continent kiadónál jelentek volna meg. A kiadvány értékét növelte, hogy a költőnek ez volt az első teljességre törekvő és a francia műízlés követelményeinek megfelelő külföldi megszólalása. Ez a kiadás fordulópontot jelentett a magyar költészet háború utáni értékelésében.

Kiadásra készen állt Hubay Miklós *Kakast áldozatok, tragédia három felvonásban* című drámája, mely 1945 karácsonyán Párizsban az Aux Portes de France kiállításban jelent volna meg. Ki kívánták adni a magyar ellenállás irodalmának antológiáját. A kötetet 1946-ban a Trois Collines nagy sikerű „Domaines” sorozatában szándékoztak megjelentetni. Kiadót még nem talált Kosztolányi Dezső Rényey Viktor által fordított 12 novellája. Elkészült több művészeti író, többek között Keresztury Dezső, Kállai Ernő, Kolb Jenő és Oltványi Imre tanulmánya. André Prudhommeaux fordításában elkészült az *Ady Endre: Válogatott versei* c. kiadvány is. Remélték, hogy méltó fordításban jelenhet meg Madách *Az ember tragédiája*.⁵

A zene kiemelt kulturdiplomáciai jelentősége miatt Magyarországon már 1946 elején fontosnak tartották, hogy zenészeink részt vegyenek az 1946. évi Genfi Zenei Versenyen. A szereplés azért is nagy fontosságú volt, mert a háború alatt kényszerűen szünetelő genfi nemzetközi zenei versenyek 1946. szeptember 20 – október 5 között újból megrendezésre kerültek. A verseny kötelező és szabadon választott darabokból állt. A magyar zene nemzetközi elismerését jelzi, hogy a kötelező darabok között szerepelt Liszt H-moll balladája, Esz-dúr és A-dúr zongoraversenye, Bartók rapszódiai és vonósnégyesei. A genfi zenei versenyen részt vettek: Szoltsányi György, Siki Béla, Benedikt Klára és Zemplén Kornél zongoraművészek, valamint Cserfalvi Eliz, Garami-Guttman Artúr, Lengyel Gabriella, Gerle Róbert, Glanz Elemér hegedűművészek, továbbá Banda Ede és Czakó Éva gordonkaművészek. A magyar zenei delegáció tagja volt még a Rothfeld-kvartett és Szeszler Tibor oboaművész.⁶ A magyar zenészek a versenyen igen kiválóan szerepeltek. I. díjat kapott a Végh-Zöldi-Janzer-Szabó vonósnégyes, II. díjat szerzett Cserfalvi Eliz hegedűművész, III. díjat Czakó Éva gordonkán.⁷ Mivel a genfi zenei rendezvény a zeneművész ifjúság egyik legran-

5 UMKL-XIX-I-1e. 1945-86.278.; Az Országos Széchenyi Könyvtár Tájékoztató Osztálya szerint a következő kiadványok megjelenéséről van tudomásuk:
József Attila: Poésies-Versek. Au quarantième anniversaire de L'Épilogue de Miklós Hubay, Genève, 1945. Editions du Continent.;
József Attila: Six poèmes. Trad. de Miklós Hubay et André Prudhommeaux. Genève, 1946. Imp. Populaires. Kluy: Présence.;
Hubay Miklós: Le Coq d'Esculape. Tragédie moderne. Trad. par L'auteur et André Prudhommeaux. Paris 1946. Ed. des Portes de France.;
Ady Endre: Poemes. Trad. par Armand Robin. Paris, 1946.

6 UMKL-XIX-I-1i. 1946-25371

7 UMKL-XIX-I-1i. 1946-71631

gosabb eseménye, ezért a magyar részvételnek nagy kulturdiplomáciai jelentősége volt.

3. Tájékoztatás a magyar kultúráról Svájcban

Hubay Miklós a magyarság nemzetközi presztízsének növelése érdekében fontosnak tartotta a Svájc felé irányuló tájékoztatási tevékenység növelését. 1946 júliusában tervezetet készített a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár munkájának fejlesztésére. Hubai úgy látta, hogy a könyvtárnak jobban az ezerfős magyar kolónia rendelkezésére kell állnia. Növelni kívánta a nyitva tartást, bővíteni akarta a sajtó és folyóirat olvasást, továbbá a könyvkölcsönzést. Hubay tervezete a friss magyar könyvek és a már olvasott újságok és folyóiratok Zürichbe küldését is tartalmazta, hogy ezáltal az ottani magyar egyesületek hozzájuthassanak a hazai olvasnivalóhoz.

A magyar kultúra svájci pozícióit jelzi az is, hogy a különböző svájci könyvtárakban rendelkezésre állt a magyar könyvek nyilvántartása. Az 1945–1946-os akadémiai reform, valamint a magyar tudományos élet modernizációja miatt megnövekedett igény következtében nagy fontossága volt annak, hogy a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár nyilvántartsa a magyar szempontokból legfontosabb svájci könyvtárak anyagát.⁸

Hubay Miklós a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár hatékonyságának növelése érdekében indítványozta, hogy teremtsen kapcsolatokat svájci könyvtárakkal, valamint folyóiratok és napilapok szerkesztőségével. A Könyvtár tevékenységének megváltozását azért tartotta fontosnak, mert bármennyire is kedvelik a svájciak a magyarokat, közvetlen kapcsolatba csak elvétve kerülnek velük, mivel megvannak a saját könyvtáraik, folyóirataik. Hubay Miklós kulturdiplomáciai elképzeléseit és Svájcban kifejtett tevékenységét a magyar kulturális vezetés pozitívan értékelte és azzal egyetértett. 1946. július 1-jei hatállyal megbízta a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár vezetésével.⁹

A magyar kultúrpolitika a II. világháború után Svájc szerepét elsősorban abban jelölte meg, hogy járuljon hozzá az ország elszigeteltségének a megszüntetéséhez és segítse elő Magyarország presztízsének növelését. A Svájccal kapcsolatos kulturdiplomáciai koncepció a hozzá fűzött reményeket igazolta. Illyés Gyula francia- és olaszországi, valamint svájci látogatásának tapasztalatai alapján 1946–1947 fordulóján már arra a megállapításra jutott, hogy Magyarország korábbi rossz híre a világban megváltozott. A változás okát Illyés abban látta, hogy a nyitott vagy könnyen nyitható kapukon át értékekkel léptünk be.¹⁰ Magyarország nemzetközi „értékeihez” tartozott Lukács György genfi szereplése is. A

8 UMKL-XIX-I-1e. 1946-78.039

9 UMKL-XIX-I-1e. 1946-78.039

10 UMKL-XIX-I-1e. 1947-44.755

Szabad Nép 1947. január 24-én arról számolt be, hogy a Fontaine c. francia irodalmi lap részletesen foglalkozott a genfi értelmiségi kongresszussal és elismerően írt Lukács kiváló tudományos felkészültségéről.¹¹ Lukács György a genfi értekezlet előtt január 12-én a Filológiai Tanszék vendégeként előadást tartott Baselben Maxim Gorkijról, 13-án pedig Goethe Faustjáról és Hegel Fenomenológiájáról.¹²

A megváltozott pozitív megítélés részeként értékelhető, hogy 1946 végén Charles Faurnet, a genfi egyetem docense meghívás esetén szívesen Budapestre jött volna előadást tartani. Ugyancsak szívesen vállalta volna az együttműködést bármely magyar irodalmi intézettel Marcel Raymond, a genfi egyetem világhírű professzora. Henri de Zigler, az Association Suisse des Écrivains elnöke szintén hajlandó lett volna Magyarországra látogatni.

Magyarország megváltozott presztízsét jelzi az is, hogy a Svájcban élő két világhírű magyar származású tudós, Szondi Lipót és Szilasi Vilmos megfelelő állás felkínálása esetén hajlandó lett volna hazajönni. A két világháború között mindkét nemzetközi szaktekintély származása miatt kényszerült Magyarországot elhagyni. Szondi Lipót a Magyar Állami Gyógypedagógiai Laboratórium igazgatója volt, Szilasi Vilmos pedig a filozófia nemzetközi rangú kutatója.¹³

A neuchâtel és baseli egyetemeken a lektorátusokra mutató újabb érdeklődésre és arra a megértésre reagálva, amely Svájc részéről Magyarország iránt megnyilvánult, a Keresztury Dezső vezette kultúrkormányzat a baseli és neuchâtel magyar lektorátus vezetésével Sötér Istvánt, a Teleki Pál Tudományos Intézet tanárát szándékozott megbízni. A Teleki Intézet folyóiratában a „Revue”-ben több svájci professzor is közreműködött: Werner Kaegi és Edgar Bonjour Baseltől, E. Staehelin és E. Choisy Genfből. 1947-ben Balázs János a Teleki Intézet megbízásából beszélgetést kezdeményezett a svájci Külföldkutató Intézet igazgatójával, Eduard Fueterrel a kapcsolatok kiszélesítése céljából. A magyar-svájci együttműködés erősítése érdekében küldték Svájcba Nagy Pétert. A két ország közti történelmi kapcsolatokat Dezsényi Béla dolgozta fel egy az Intézet által 1946-ban kiadott könyvében.¹⁴

A magyarság irányában bekövetkezett pozitív változások 1947 tavaszán és nyarán a Magyarországon és nemzetközileg végbement változások miatt Svájcban is éreztették hatásukat. A bizalom erősödésének megnyilvánulása a Svájcban élő magyar származású tudósok reagálása. Illyés Gyula 1947 őszén, svájci tartózkodása idején az ottani magyar szellemi elit képviselőivel, köztük az 1946-ban repatriálni szándékozott Szilasi Vilmossal is találkozott. A feiburgi professzor többek biztatására hajlandónak mutatkozott, hogy visszatérjen Magyaror-

11 Szabad Nép, 1947. január 24.

12 Szabad Nép, 1947. január 13.

13 UMKL-XIX-I-1e. 1947-44.755

14 UMKL-XIX-I-1e. 1946-60.740

szágra és be is adta pályázatát a budapesti egyetem filozófiatörténeti tanszékére. Időközben Szilasi megtudta, hogy Fogarasi Béla is pályázott, így a pályázatot visszavonta. A Szilasi tudói kvalitásait nagyra értékelő Illyés Gyula arra kérte Ortutay Gyula VKM minisztert, hogy kísérje figyelemmel Szilasi ügyét. Illyés arra is rámutatott, hogy Szilasi annak ellenére mutatott hajlandóságot a budapesti állás elvállalására, hogy nemzetközi szaktekintély és az egyik legtekintélyesebb nyugati tanszéket cserélte volna fel egy magyarországi katedrára. Illyés Szilasi perspektivikus megnyerése érdekében bizonyos gesztus értékű lépéseket javasolt a kulturális vezetésnek. Többek között kezdeményezte, hogy ajánlatos volna a feiburgi professzort az MTA tagjai sorába meghívni.¹⁵

1947 őszétől a Magyar Kommunista Párt befolyása alá kerülő magyar kulturdiplomácia és művelődéspolitikai az addigiaktól eltérő prioritásokat alakított ki. A hidegháború „kifejlődése”, a világ kulturális-tudományos kettészakadása után az egységes fellépést demonstráló népi demokráciák a nyugati kapcsolatokat a lehető legminimálisabbra redukálták. A polgári demokrácia talaján álló semleges Svájjal is hasonló viszony alakult ki annak ellenére, hogy 1948 tavaszán az MKP számára rendkívüli fontosságú centenáriumi megemlékezéssel kapcsolatosan készített sajtófigyelés szerint a legtöbb svájci lap baráti hangon írt cikket Magyarországról.¹⁶

A német kultúrának a svájci-magyar kapcsolatokra mindig is rávetülő megítélésében módosulás csak 1949 után, a Német Demokratikus Köztársaság létrejöttével következett be. A „szocialista világrendszer” részét alkotó német „munkás-paraszt” állam létrehozása politikai okok miatt egy újfajta viszonyt kívánt meg a német kultúrával. A súlyos identitászavarral küszködő, erősen átpolitizált „proletkultus” keletnémet kultúra fokozatosan helyet kapott a magyar művelődésben.

15 UMKL-XIX-I-1e. 1947-18.416.; Domokos Kosáry: *The Idea of a Comparative History of East Central Europe: the Story of a Venture Historians as Nation-Builders Central and South-East Europe*. Macmillan Press. School of Slavonic and East European Studies, University of London. 133. 136. p.

16 Párttörténeti Intézet Archivuma /PTI/ Arch. 274 f. 21/71.